

**DİVÂNÜ LÜGAT-İT TÜRK ve DEDE KORKUT KİTABINDAN
KASTAMONU AĞZINA**

(BAZI KELİME VE DEYİMLERİN KULLANIMI)

Eyüp AKMAN*

ÖZET

Dil, bir milleti ayakta tutan dinamiklerden biridir. Asırlar önce oluşmuş ve sürekli gelişim göstermektedir. Biz de bu çalışmamızda Dede Korkut Kitabı ve Divanü Lügat-it Türk'te kullanılan bazı kelimelerin Kastamonu ağzında bugün de hâlâ kullanımında olduğunu tespit ettik.

Dil, canlılar arasında anlaşmayı sağlayan bir araçtır. Tarihi seyri açısından günümüze kadar sürekli bir gelişim göstererek gelmiştir. Dildeki bazı kelimelerin unutulması yani artık kullanılmaması veya dile yeni kelimelerin eklenmesi zannedildiği gibi dilin canlı olduğunu göstermez. Pek çok dil bilgisi kitabında dil, canlı bir varlık olarak ele alınmaktadır. Oysa dilin kendisi canlı değildir. O, sadece canlılar arasında anlaşmayı sağlamaktadır.

Dilin cansız bir varlık ve alet takımı gibi ele alınması gerektiğini vurgulayan Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz bu konuda şöyle der: "Bazı dil bilgisi uzmanları için dil, bütün etkinlikleriyle büyülmüş bir varlık görünümünü kazanır. Bazıları onun canlı olduğuna inanır. Bazıları, onu ulus olmanın tek ve yeterli şartı sanır. Halbuki, dil, büyülmüş değil, büyülemek için de kullanılan bir araçtır. Canlıların en belirgin özelliği, doğmak, yaşamak ve ölmektir. Dil ise, doğmaz; yapılır; ona, kullanıcılarının müdahale hakkını, aralarındaki iletişimin ihtiyaçları belirler. Yaşamak ise, dil için, kullanımda olmak demektir. Dil, ölmez de, ama aşırı müdahalelerle bir ölçüde bozulabilir. Yine de dil, insan oğlunun kullandığı takımlar arasında yapma ve bozma özelliği en fazla olanlarından biri olmasına rağmen, en az bozulanı ve onarımı en kolay olanlarından biridir de. Dil için ölmek, kullananları belki öldüğü için, kullanımdan kalkmış olması demektir. O halde dil canlı da değil; canlılar arası iletişimi sağlamakta kullanılan bir araçtır."¹

* Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi.

¹ Efrasiyap Gemalmaz, Dil bilimi ve Dilbilgisi, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ocak 1995, S..517 s.4.

Alet takımı olarak ele aldığımız dilin -yani çok önceleri yapılmış ve kullanılmış aletin- bazı parçalarını, biz bugün değişik ağız ve şivelerde görmekteyiz. Divanü Lûgat-it Türk ve Dede Korkut Kitabı'nda geçen bazı kelime ve deyimler bugün Kastamonu ağzında hâlâ kullanılmaktadır. Bu yazımızda Kastamonu ağzında muhafaza edilen bu kelimeleri ve deyimleri ele aldık. Buradaki amacımız Kastamonu ilinin binlerce yıl öncesinde kullanılan kelimeleri hâlâ muhafaza etmesiyle özüne sadık kaldığını ortaya çıkarmaktır. Geçen asırların gücü Kastamonu kültürünü bozmaya yetmemiştir. Elbette ki burada ele aldığımız kelimeler bu kadarla sınırlı değildir. Bugün Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan kelime ve deyimleri almadık. Sadece Kastamonu ağzına has olanları tercih ettik. Fakat ne kadar dikkat ettiyse de bu kelimelerin çoğunu “Yeni Tarama Sözlüğü”²nde bulmak mümkündür. Bu sözlükte yer almayan kelimeleri ayrıca belirttik. Daha net anlaşılması için kelime başlarına A,B,C şeklinde işaretler koyduk. A (DLT)’ü, B (Dede Korkut Kitabı)’nı, C (Kastamonu ağzı)’nı göstermektedir. Ele aldığımız kelimenin Tarama sözlüğünde olup olmadığını da belirttik. Kelimelerin Kastamonu ağzındaki kullanımlarını verirken, onları birer cümle içinde veya atasözü, deyim, mani içerisinde verdik.

Divânü Lûgat-it Türk’teki sözcükler Besim Atalay³ tercümesinden alınmıştır. Dede Korkut Kitabı’na ait sözcükler için ise Muharrem Ergin’in çalışmasından⁴ faydalanılmıştır. Zaman zaman verdiğimiz yöreye ait mani ve atasözleri “Araç Folklorundan Örnekler”⁵ isimli kitabımızdan alınmıştır.

A-Ağırla- :“Tengri meni ağırladı. Tanrı bana kerem kıldı. Başkasına ikram eden her adam için de böyle denir.”

B-Ağırla- :Hürmet, izaz, ikram etmek.

C-Annem misafirleri ağırlamak için elinden geleni yaptı. Şu ata sözünde şöyle kullanılır: “Ağırlayanı ağırlarlar.”

A-Ağna- :Hayvanların yatıp debelenmesi. “At agnandı”

C- Kastamonu’da da DLT’teki aynı anlamıyla kullanılmaktadır.“Bizim eşek sabahtan akşama kadar ağnandı.”

A-Agtar- :Aktarmak, devirmek.

C- Kastamonu’da çift sürmek anlamındadır.“Tarlaları aktarmamıza rağmen hâlâ ekemedik.”

² Cem Dilçin, Yeni Tarama Sözlüğü, Ank. 1983

³ Besim Atalay, DLT Tercümesi, Ank. 1992

⁴ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ank. 1997

⁵ Eyüp Akman, Araç Folklorundan Örnekler, Ankara 2002

A-Ala :Ala tenli, alaca, insanların içinde olan gizli şeyler.
“Karga karısın kim bilir, kişi alasın kim tapar” (Karganın yaşlısını kim bilir, insanın içindekini kim anlar, kim sezer.)

B- Ala :Ela, ala, karışık renk, alaca.

C-Siyah beyaz karışık renkli olan hayvanlara ala denir. Ayrıca insanlar için de kullanılır. Ala insan, yani iki yüzlü, gerçek yüzünü göstermeyen insan anlamındadır. Bundan dolayı şu atasözünde şöyle denir: “İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışındadır.”

A-Alık- :Alçalmak, bozulmak, azmak. kötüleşmek.

C-Yüz, beniz için kullanılır. Yüzü soluk, zayıf olanlara benzi aluk denir.

Kastamonu’da kına gecesinde söylenen şu türkü de şöyle geçer:
Oğlan anası yanı yastık
Altı minder
Kız anası boynu buruk
Benzi aluk

Tarama sözlüğünde bu kelimeye rastlayamadık.

A-Aluç :Şeftali.

C-Bu kelime bugün Kastamonu ağzında hâlâ alıç anlamında yaşamaktadır. Divan’da verildiği gibi şeftali anlamında kullanılmamaktadır.

Derelerin alucu
Gınalı parmak ucu
Senin gibi manici
Ayağımın eski papucu

Tarama sözlüğünde bu kelimeye rastlayamadık.

B-Apul apul :İki tarafa sallanarak, yalpa yaparak yürüme.

Dede Korkut Kitabı’nda “Apul apul yorımak” şeklinde geçer.

C-Bu ikileme Kastamonu ağzında abul abul yürüme şeklinde geçmektedir.

B-Arkurı :Çapraz, yanlamasına
“Arkurı yatan ala tağ”

C-Kastamonu ağzında avkuru şeklindedir, yan çapraz anlamında kullanılır.

B-Aruk :Zayıf, cılız “Aruk er”

C-Aruk :Zayıf.

Zayıf, çelimsiz , hasta insanlar için kullanılır.

B-Aş- Geçmek, üstüne çıkmak, erkek hayvanın dişi hayvanla çiftleşmesi.

C-Bilinen anlamlarının yanında özellikle hayvanların çiftleşmesi hakkında kullanılır.

Bu kelime çiftlemek anlamında Tarama sözlüğünde yer almamaktadır.

A-Aşla- :Kap kenetlemek. "Ol ayak aşladı"O kabı kenetledi

C-Bu kelime eklemek anlamındadır. Özellikle yün veya tiftikten örülen çorapların eskiyen yerlerini yeniden eklerken "çoraplarımı aşladım"denir.

Bu fiil "Yeni Tarama Sözlüğü"nde bulunmamaktadır.

A-Barak :Çok tüylü köpek. Türklerin inandıklarına göre kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlamış, bunların üzerine oturmuş, yumurtaların birisinden barak çıkarmış. Bu, köpeklerin en çok koşanı en iyi avlayanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış, bu son yavrusu olurmuş.

B-Barak :Bir köpek ismi

Beyrek ozan kıyafetine girip söylediği bir şiirinde "İtünüz adı Barak degülmiydi?" diye sorar.)

C-Zaman zaman iyi cins köpeklere barak adı takılır.

Tarama sözlüğünde bu kelime yer almamaktadır.

A-Bek :Muhkem, kavi, pek sağlam, sıkı. Bek tur- : Sağlam durmak.

B-Bek :Sağlam, pek.

Uruz söylediği bir şiirinde "Egni bek demür tonum saklar idüm bugün içün"der.

C-Özellikle avcılar ava gittikleri zaman bir yerde saklanarak avlarının gelmesini beklerler. Buna "beke durmak" denir.

A-Beküt- :Pekitmek, sağlamlaştırmak "Ol ısığ bekitti" O işi sağlamlaştırdı.

B-Berkit- Sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek

"Karaçuk çoban ağılun kapısını berkitti."

C-Kastamonu ağzında bekitmek şeklinde geçer. Bu kelimenin kapatmak, örtmek anlamı da vardır. "Kapıyı bekitmeden çıkma." cümlesinde olduğu gibi.

A-Boğ :Bohça, boğ, eşya konan heybe

C-Yörede poğ olarak yaşar. "Çobanlar hayvanları otlatmaya giderken bellerine bir poğ azık sararak giderler."

A-Botuk :Potuk, deve yavrusu

C-Bazen köpeklere potuk olarak bu isim verilir.

Tarama sözlüğünde geçmemektedir.

B-Çal- :Çalmak, vurmak

“Deli Dumrul, kara kılıcın sıyırdı, eline aldı, Azraile çalmağa hamle kıldı.”

C-Kastamonu ağzında bu fiilin birkaç anlamı vardır. Hırsızlık etmek ve vurmak anlamının yanında dinlemek (radyo ve teyip çalmak, hava çalmak), yıkamak veya temizlemek (Tembelliğinden iki bulaşığı çalmadan yattı./Yerlere iki süpürge çalmadan gitti.) anlamlarına da gelir. Ayrıca yoğurt mayalamak anlamında (yoğurt çalmak), kapıyı çalmak gibi kullanımları da vardır.

A-Çepiş :Altı aylık keçi yavrusu, çepiş

C-Kelime aynı anlamıyla ve şekliyle yaşamaktadır.

A-Çevrül- :Çevrilmek, döndürülmek

C-Yukarıdakiğin aynı anlamında kullanılır. Şu manide dahi söylenir:

İstanbul evrülesi
Evrülüp çevrülesi
Sana giden gelemiyor
Dibinden devrülesi

A-Çolak :Çolak

C-Solak anlamında kullanılır. Bazen kolu olmayanlara veya sakat olanlara da bu isim verilir.

Tarama sözlüğünde bulunmamaktadır.

B-Düvlek :Kavun, ham kavun

Dirse Han hatununa seslenirken “Kavunum vireğüm düvlegüm” der.

C-Kelime yörede aynen yaşar ve şu oyun tekerlemesinde de söylenir:

Akbaba leylek
Hani bana düvlek
Düvleğin içi yok
Sarı kızın saçı yok
Süleyman’ın suçu yok

A-Eğir- :Sevmek, döndürmek, eğirmek, çevirmek

C-İp eğirmek şeklinde geçer. Mengelez adı verilen iki çubukla tiftik eğilir ve ip elde edilir.

A-Emçek :Meme

-12- E. Akman: Divânü lûgat—it Türk ve Dede Korkut Kitabından Kastamonu Ağzına.....

C-Emcek daha ziyade kedi ve köpek yavruları için kullanılır.

B-Enük :Et yiyen yırtıcı hayvanların yavrusu

Şu sözde kullanılmıştır: “Aslan entügi yine aslandır.”

C-Entük kelimesi Kastamonu ağzında yavru, çocuk anlamında kullanılır.

A-Ertük :Şeftali, kayısı erik gibi meyvelere verilen ad.

C-Erik kelimesi genişleyerek örük şeklinde kullanılır:

Örüğü dikme yarım
Dibine dökme yarım
Gelip seni alacın
Gasafet çekme yarım

A-Ev- :Acele etmek “Ardınca varıp çok ivdim”

C-İv- kökünden gelen fiil yörede yaşamaktadır. Şu atasözünde de kullanılır:

Evecenli katır, gözsüz kunlamış (doğurmuş).

A-Güt- :Gütmek

C-Takip etmek anlamındadır. Hayvanları gütmek, insan veya iz gütmek şeklinde kullanılır.

A-Irga- :Sallamak, ırgalamak

C-Irgalamak şeklinde kullanılır.

“Beşiği ırgalamaktan kollarım ağrıdı.”

A-Kagut :Kavut, darıdan yapılan bir yemek

C-Bu kelime kavut şeklindedir. Nohut, buğday, mısır gibi tahıl ürünlerinin el değirmenlerinde veya su değirmenlerinde öğütülerek elde edilen unun, şekerle veya pekmeze karışımı sonucu elde edilen yiyecek.

A-Kak- :Hafifçe vurmak

B-Kak- :Vurmak, dikmek, başa kakmak

C-Kelime aynen yaşar.

A-Kak : Erik, kayısı gibi meyvelerin kurusu

C-Bu kelime kaklamak şeklinde kullanılır. Erik, elma gibi meyvelerin kurutulmak için ikiye bölünmesidir. Bu işlemi yapan kişi “hoşaf kakladım” der.

A-Kaçık :Dişi köpek

C-Aynen yaşar: Şu atasözünde de kullanılır: “Kancık köpek kuyruk bulamayınca erkek köpek yaklaşamaz.”

Tarama sözlüğünde bu kelime yer almamaktadır.

A-Kön : At derisi veya gönü

C-Gön olarak kullanılır.

A-Köy- : Yanmak, yakmak

C-Bu kelime isim halinde yaşar. Ormanların veya çalılık alanların yakılarak tarla haline getirilmiş şekline verilen ad “göynük” tür. Yine bu kelime, tam olgunlaşmış, çürümeye yüz tutuş meyveler için de kullanılır. “Bu ahlat çok köynütmüş.”

A-Kubuz :Ut, kopuz

C- Kelime Kastamonu ağzında “Kubuz atmak” şeklinde geçmektedir. Bu birleşik fiil, palavra atan, yalan söyleyen gereksiz konuşan, kendini öven insanlar için kullanılır.

Tarama sözlüğünde bu kelime yer almamaktadır.

B-Külek :Tahta bakraç, tahta kova

Dede Korkut, hikayelerin başında kadın türlerinden “solduran sop” tipinin özelliklerini sayarken “Bir külek yoğurt gözler” der.

C-Yöre ağzında bu kelime güvlek şeklindedir.

Dolapta süt güvleği
Sütten beyaz bileği
Benim sevgili yarım
Yedi köyün meleği

B-Külünk :Kazma

“Külünk ile yıkdur”

Muharrem Ergin’in kazma dediği bu kelimenin aslı balyozdur. Kastamonu’da balyoza külüng adı verilir.

Tarama sözlüğünde geçmemektedir.

A-Küri- :Eşinmek, yeri eşmek, kürtmek

C-Kar kürtmek şeklinde kullanılır.

B-On- İyileşmek, düzelmek

“Allah Allah demeyince işler onmaz”

Bu fiil onmaduk şeklinde çok kullanılır. İşleri iyi gitmeyen, beceriksiz, tembel insanlar için kullanılır.

A-Öyez :Övez, bir çeşit sivri sinek. Oğuzca.

-14- E. Akman: Divânü lûgat—it Türk ve Dede Korkut Kitabından Kastamonu Ağzına.....

C-Daha ziyade at ve eşek türlü hayvanlara konan bir çeşit böcektir. Yörede bu kelime kullanılır. Hatta bu böcek insan üzerine konsa o insana “müjdecî gelecek” denir.

Bu kelime Tarama sözlüğünde “üyez” olarak geçmektedir.

A-Pusar- :Sislenmek

C-Bulutlanmak, havanın bozulması,sislenmesi anlamında kullanılır:

Hava bugün pusardı
Yar bahçeye su saldı
Sen orda ben burda
Uzun ömrüm kısaldı

A-Pusaruk :Duman, sis, koyu duman

C-Aynı şekilde kelime yaşar:

Hava bugün pusaruk
Başta durmaz bu saruk
Al ibriği gidelim
Belki yolda susaruk(z)

B-Salahana :Bir kayanın ismi

C-Bu kelime daha ziyade başıboş gezen insan ve hayvanlar için kullanılır. “Salahna köpeği gibi akşama kadar gezdi.”

Tarama sözlüğünde bu kelime geçmez.

A-Sındu :Makas

C-Sık olmamakla birlikte bazen makasa **sındı** denir.

A-Sibek :Sübek, çocuğun içine işemesi için beşiğe konan kamış.

C-Çok nadir kullanılan bir isimdir. Özellikle Safranbolu’da kullanılır. Bu kelime Tarama sözlüğünde geçmemektedir.

A-Sor- Emmek, emerek içine çekmek

C-Kelime aynen yaşar. (Gripten kurtulmak için limonu iyice sormalısın.)

A-Susgak :Susak, kendisiyle su ve benzeri şeyler daldırılarak alınan nesne.(Karluk, Kıpçak ve bütün göçebeler dilinde)

C-Yemek ve sulu yiyecekleri yemek amacıyla yufka ekmeğin bükülmesiyle yapılan bir nevi kaşık vazifesi gören ekmeğe. Buna banak adı da verilir. Tarama sözlüğünde “Tahta kova anlamında geçmektedir.”

A-Süs- :Süsmek “Udh süsdi.” Öktüz süstü.

B-Süs- :Süsmek,deşmek, delmek, boynuzunu batırmak

Selcen Hatun'un Kanturalı'ya söylediği "Kuzucağın süser mi olur"

C-Kelime aynen yaşamaktadır.

A-Toklı :Altı aylık kuzu

C-Kelime aynen yaşamaktadır.

A-Tungra :Bedendeki kir

C-Bedendeki kire tongra adı verilir. Tarama sözlüğünde yer almamaktadır.

A-Übüp : İbîbik kuşu

C-İbip kuşu olarak bilinen bu kuş, ötmesiyle baharın geldiğini müjdelir.

A-Ügi :Baykuş

C-Yörede bu kelime de yaşamaktadır. Şu deyimde de kullanılır: "Ügi kuşu gibi oturmak".

A-Ürüng :Ak olan nesne, ak, beyaz

C-Kastamonu'da süt ve süt ürünlerine ürün adı verilir. "Bu yıl ineklerimiz buzağılamadığından ürünüümüz yok."

A-Üz- :İp ve benzeri şeyleri kesmek. "Ol yıp üzdi" o ip üzdü.

C-Kopmak, incelemek anlamında da kullanılır.

A-Yagır :At, katır ve eşek gibi hayvanların sırtında semer eğer,ve yük vurmasından meydana gelen yara.

C-Bu kelime daha ziyade çam ağacının sakızı yani reçine için kullanılır.

B-Yavuz :Fena, kötü

"Yavuz yirlere yiltenmek" şeklinde geçer.

C-Şu türküde de söylenir:

Evlerinin önü ceviz
Kırdım baktım içi yavuz
Kaynanası koca donuz

A-Yer- :Beğenmemek, hakir görmek

C-Kelime yörede hakir görmek anlamındadır. Şu atasözünde de kullanılır: "Yergin oğul yer tutar."

A-Yok :Çanak bulaşığı

C-Kelime yörede aynen yaşamaktadır. Bu kelime Tarama sözlüğünde geçmemektedir.

-16- E. Akman: Divânü Lûgat—it Türk ve Dede Korkut Kitabından Kastamonu Ağzına.....

A-Yonu- :Yonmak

C-Yontmak, kesmek anlamında kullanılır.

A-Yort- :At koşturma, atla süratli yol gidış

C-Bu fiil çok hızlı yaşamış, hareketli, toplum tarafından kabul görmeyen hareketleri yapan insanlar için kullanılır: “Gençliğinde çok eşip yorttu.”

A-Yöre :Çevre, bir şeyin etrafı

C-Bu kelime özellikle su değirmenlerinin alt kısmında kalan, unun döktüldüğü yer için kullanılır. Yani değirmen taşının etrafı demektir.

A-Yüli- :Yülmek, traş etmek

C-Yontmak, kesmek anlamındadır. Özellikle kazık yülmek, kazıkların ucunu sivriltmek anlamındadır.

SUMMARY

Language is one of the dynamics that constitute a society. Constituted in ages, language, still goes on developing. In this paper, I have tried to identify the words in Dede Korkut Book and Divanü Lûgati-t Türk, which are currently still being used in Kastamonu dialect.